

A close-up portrait of an elderly woman with short, light-colored hair. She is wearing a dark purple and red knitted beanie with a pom-pom on top. She has brown-rimmed glasses and is looking slightly to the right of the camera with a neutral expression. She is wearing a red cardigan over a dark blue top. The background is softly blurred, showing a framed picture on a wall and some greenery on the left.

INSTITUT FOR
MENNESKE
RETTIGHEDER

**BARRIERER FOR VALGDELTADELSE FOR PERSONER
MED HANDICAP – GØR DEMOKRATIET TILGÆNGELIGT**

BARRIERER FOR VALGDELTAGELSE FOR PERSONER MED HANDICAP – GØR DEMOKRATIET TILGÆNGELIGT

Forfatter: Katrine Wamsler

Redaktion: Nanna Margrethe Krusaa

Ansvarlig: Bjarke Oxlund

ISBN: 978-87-7570-126-1

e-ISBN: 978-87-7570-127-8

Foto: Great Minority og Mathias Christensen (s. 22)

Layout: Hedda Bank

© 2023 Institut for Menneskerettigheder
Danmarks Nationale Menneskerettighedsinstitution
Wilders Plads 8K
1403 København K
Telefon 32 69 88 88
www.menneskeret.dk

Denne publikation eller dele af den må reproduceres til ikkekommercielle formål med tydelig angivelse af kilde.

Vi tilstræber, at vores udgivelser bliver så tilgængelige som muligt. Vi bruger fx store typer, korte linjer, få orddelinger, løs bagkant og stærke kontraster.
Læs mere om tilgængelighed på www.menneskeret.dk/tilgaengelighed

INDHOLD

ENGLISH SUMMARY	4
RESUMÉ	6
1 INDLEDNING	8
EKSISTERENDE VIDEN	8
2 SÅDAN HAR VI GJORT	12
MÅLGRUPPER OG REPRÆSENTATIVITET	12
FRAVÆR AF DE MEST UDSATTE	14
3 DEMOKRATISK DELTAGELSE OG TILGÆNGELIGHED	15
HVAD ER TILGÆNGELIGHED?	15
BARRIERER UNDER VALGKAMPEN	16
BARRIERER VED VALGHANDLINGEN	16
BREVSTEMMER OG ANDEN STØTTE TIL VALGDELTAGELSE	17
4 DEN MENNESKERETLIGE BESKYTTELSE Gennem HANDICAPKONVENTIONEN	18
5 STEMMERET OG FRATAGELSE AF RETLIG HANDLEEVNE	20
6 BARRIERER FOR VALGDELTAGELSE	25
MANGLENDE INFORMATION OM TILGÆNGELIGHEDEN PÅ VALGSTEDET	25
VENTETID I KØ	28
MANGE INDTRYK OG FREMMEDE MENNESKER	29
BARRIERER I STEMMEBOKSEN	30
7 KONKLUSION OG ANBEFALINGER	34
BILAG	36
BILAG A: SPØRGESKEMA OM VALGDELTAGELSE	36
SLUTNOTER	39

ENGLISH SUMMARY

Participation in political elections is an essential part of any democracy. Nevertheless, in Denmark, the voter turnout for persons with disabilities is lower than for the general population. This is a result of i.a. lack of accessibility and inclusion of persons with disabilities in political and social life.¹

The Danish Institute for Human Rights is tasked to ensure and promote implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. In this report, the Institute explores the level of access to political participation of persons with disabilities, especially in connection with the act of voting. Focus will be on experienced obstacles at the polling station and in the polling booth and will be based on data collected via an online survey.

The report will illustrate the development in number of persons with disabilities who have been deprived of the right to vote in general elections and referenda because they are under guardianship. We will compare these figures to the number of persons with disabilities who are part of the recently implemented guardianship scheme which does not deprive persons under guardianship of the right to vote.

In the report, three persons with disabilities share their experiences with voting at elections in Denmark.

We have studied obstacles to voting among persons with disabilities from two different survey panels and subsequently compared the results to a group of persons without disabilities. The types of disabilities differ between the two panels, and the results of the survey are thus presented as the difference between these two groups.

The survey shows that accessibility at elections in Denmark is compromised:

- Insufficient prior information about the layout, equipment and resources at the polling station from the authorities makes it difficult for persons with disabilities to plan their participation in elections.
- 10-25 per cent of persons with disabilities find that polling stations and postal voting facilities are not accessible to persons with disabilities.
- 10-22 per cent of persons with disabilities have difficulties waiting in line to vote.
- 9-16 per cent of persons with disabilities have difficulties using the polling station, typically due to sensory impressions and social interaction with strangers.
- 4-11 per cent of persons with disabilities have difficulties marking the voting paper, partly due to the size of and access to the polling booth and partly due to the design of the voting paper.

Comparing the above results to a group of persons without disabilities makes it clear that persons with disabilities generally experience more obstacles to voting than persons without disabilities.

The results are not consistent with article 29 of the CRPD which stresses that the Danish state has a duty to promote an environment in which persons with disabilities can participate in the conduct of political affairs on an equal basis with others. This includes promoting accessibility in connection with the act of voting at polling stations and ensuring equal access to democratic participation for those who are under guardianship and those who are not.

Based on the conclusions of the report, the Danish Institute for Human Rights recommends that:

- The Danish Ministry of the Interior and Health in dialogue with organisations of persons with disabilities launches measures to increase accessibility at polling stations for persons with mental, cognitive, physical and sensory disabilities and inform of the accessibility at each polling station prior to the election day.
- The Danish Ministry of Justice ensures that fewer persons are deprived of the right to vote at general elections and referenda through increased use of the rules of partial deprivation of the right to vote and by reconsidering existing article 5-guardianships involving full deprivation of the right to vote.

RESUMÉ

Deltagelse i politiske valg er en essentiel del af demokratiet. Imidlertid har mennesker med handicap i Danmark en lavere valgdeltagelse end resten af befolkningen. Der er flere bud på, hvad denne forskel skyldes, herunder manglende tilgængelighed og inklusion af personer med handicap i politik og samfundet generelt.²

Institut for Menneskerettigheder har til opgave at sikre og fremme gennemførelsen af FN's Handicapkonvention. Med denne rapport undersøger instituttet lige adgang til demokratisk deltagelse for mennesker med handicap, særligt i forbindelse med valghandlingen. Fokus er på de oplevede barrierer i valglokalet og i stemmeboksen og er baseret på data indsamlet via en online survey.

Derudover viser vi udviklingen for, hvor mange personer med handicap der er frataget deres stemmeret til folketingsvalg og folkeafstemninger, fordi de er under et værgemål. Vi sammenstiller disse tal med antallet af mennesker med handicap, der er under den relativt nye værgemålsordning, hvor stemmeretten er bevaret.

I rapporten fortæller tre personer med handicap desuden om deres erfaringer med at stemme til valg i Danmark.

Vi har undersøgt barrierer i valghandlingen blandt personer med handicap i to forskellige surveypaneler og derefter sammenlignet med personer uden handicap. Sammensætningen af typer af handicap er forskellig i de to paneler, og undersøgelsens resultater præsenteres derfor som et spænd mellem de to grupper.

Undersøgelsen viser, at der er problemer med tilgængeligheden ved valg i Danmark:

- Utilstrækkelig forudgående information om valgstedets indretning, udstyr og ressourcer fra myndighederne gør det svært for personer med handicap at planlægge deres valgdeltagelse.
- 10-25 procent af personerne med handicap vurderer ikke, at valgsteder og brevaftemningssteder er tilgængelige for mennesker med handicap.
- For 10-22 procent af personerne med handicap er det svært at vente i kø på at kunne komme til at stemme.
- For 9-16 procent af personerne med handicap er det vanskeligt at befinde sig i valglokalet, ofte grundet for mange indtryk og social interaktion med fremmede mennesker.
- 4-11 procent af personerne med handicap oplever udfordringer ved at sætte kryds på stemmesedlen, hvilket dels skyldes størrelsen på og adgangen til stemmeboksen og dels stemmesedlens udformning.

Når ovenstående resultater sammenlignes med en gruppe af personer uden handicap, bliver det klart, at mennesker med handicap overordnet set oplever flere barrierer for deres valgdeltagelse end personer uden handicap.

Resultaterne står i kontrast til handicapkonventionens artikel 29, der netop understreger, at den danske stat er forpligtet til løbende at fremme et miljø, hvor personer med handicap fuldt ud kan deltage i politik på lige vilkår med andre. Det gælder både i forhold til at fremme tilgængeligheden ved valghandlingen på afstemningsstederne og sikre lige adgang til demokratisk deltagelse, uanset om man er under værgemål eller ej.

Institut for Menneskerettigheder anbefaler, at:

- Indenrigs- og Sundhedsministeriet i dialog med handicaporganisationerne igangsætter tiltag til at øge tilgængeligheden på valgsteder for mennesker med psykiske, kognitive, fysiske og sensoriske handicap, samt at der bliver oplyst om tilgængeligheden ved hvert valgsted forud for valgdagen.
- Justitsministeriet sikrer, at færre personer fratages deres stemmeret til folketingsvalg og folkeafstemninger, ved i højere grad at anvende regler om delvis fratagelse af den retlige handleevne samt at genvurdere de eksisterende § 5-værgemål med fuld fratagelse af den retlige handleevne.

1 INDLEDNING

Når det igen bliver valgdag i Danmark, og store grupper af mennesker stimler sammen i lange køer på deres lokale valgsted, kan det for mange mennesker med handicap være en udfordring at deltage. Det samme kan være tilfældet ved adgangen til valgstedet eller tilgængeligheden inde i stemmeboksen. Der er en række barrierer, som mennesker med handicap oplever, når de skal stemme, og som gør valghandlingen unødigt krævende og besværlig for dem. Nogle opgiver helt at prøve.

Med denne rapport sætter Institut for Menneskerettigheder fokus på lige adgang til demokratisk deltagelse og de barrierer, som mennesker med handicap møder i forbindelse med valghandlingen. Instituttet har til opgave at sikre og fremme gennemførelsen af FN's Handicapkonvention i Danmark og derved fremme ligebehandling.

Denne undersøgelse er den tredje i rækken om demokratisk deltagelse for mennesker med handicap, som instituttet udgiver. Den handler om tilgængelighed ved valghandlingen og om dem, der slet ikke får lov til at afgive deres stemme på grund af manglende stemmeret til folketingsvalg og folkeafstemninger.

Undersøgelsen er baseret dels på en spørgeskemaundersøgelse, hvor borgere med og uden handicap er blevet spurgt, om de oplever barrierer i forbindelse med at stemme, og dels på de nyeste tal for omfanget af værgemål i Danmark. Resultaterne viser, at der er udfordringer relateret til 1) manglende stemmeret, 2) manglende forhåndsinformation om tilgængelighed på valgstedet, 3) ventetid i stående kø, 4) mange indtryk og fremmede mennesker samt 5) barrierer i stemmeboksen.

EKSISTERENDE VIDEN

FN's Udviklingsprogram (UNDP) udkom i 2021 med en rapport, som rettede fokus på, at tilgængelighedsbarrierer på et globalt plan forårsager lavere valgdeltagelse blandt mennesker med handicap. Forfatterne beskrev, hvordan vælgere med handicap berettede om flere vanskeligheder med at stemme sammenlignet med vælgere uden handicap.

En gennemgående pointe i rapporten er, at selvom mange lande har oplevet forbedringer med at gøre valgprocesser og valgsteder mere tilgængelige for vælgere med fysiske og sensoriske handicap, iværksættes der stort set ingen justeringer for at imødekomme personer med usynlige handicap såsom kognitive og psykiske handicap. Forskellige typer af handicap vil kræve forskellige typer af foranstaltninger, som bør iværksættes på forhånd for at sikre lige adgang til demokratiet, og ansvaret for dette arbejde ligger hos valgstyriingsorganet i hvert land. Rapporten påviste yderligere, at manglen på støtte og rimelig tilpasning ved valghandlingen resulterer i, at nogle personer med eksempelvis angst ikke stemmer, fordi de vil undgå at stå i kø ved valgstedet.³

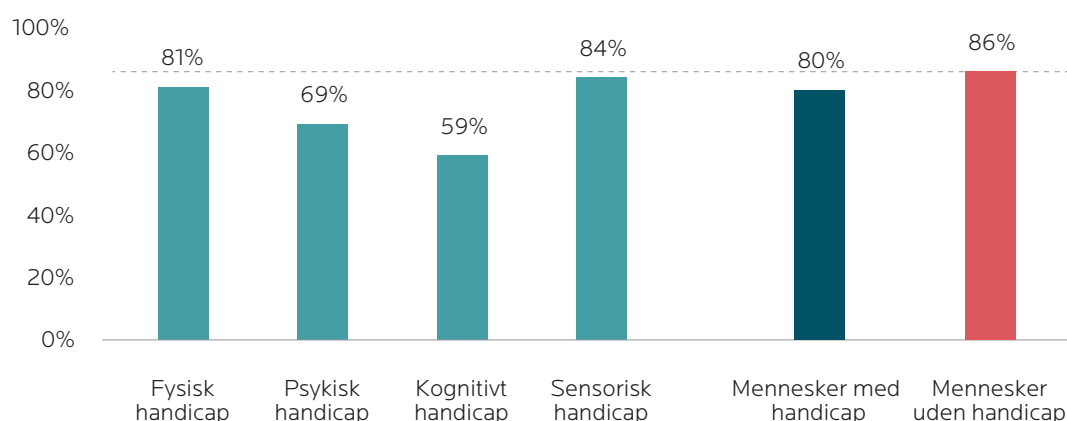

Institut for Menneskerettigheders første udgivelse, "Gør demokratiet tilgængeligt. En analyse af tilgængelighed i valgkampen for personer med handicap" fra 2019, dokumenterede en manglende tilgængelighed til vælgermøder og på partiernes hjemmesider. Det er essentielt, at alle borgere har adgang til tilstrækkelig information om politiske partier og deres forskelle, så de selv kan træffe beslutning om, hvem de vil stemme på.⁴ Læs mere om dette i afsnittet Barrierer under valgkampen i kapitel 3.

I Danmark offentliggøres stemmeprocenten på valgnatten, og den ses ofte som indikator for demokratiets sundhed og borgernes engagement i samfundslivet. Det er dog værdt at bemærke, at der er forskel på, hvor høj valgdeltagelsen er blandt forskellige befolkningsgrupper. I 2021 udkom Institut for Menneskerettigheders anden udgivelse, "Mennesker med handicap og valgdeltagelse – gør demokratiet tilgængeligt", som påviste, at personer med handicap stemmer i langt mindre grad end personer uden handicap. Til folketingsvalget i 2019 var valgdeltagelsen for personer med handicap 5,7 procentpoint lavere end for personer uden handicap, mens forskellen var mindre ved kommunalvalget i 2017 og større ved europaparlamentsvalget i 2019, henholdsvis 2,8 procentpoint og 7,2 procentpoint. De nyeste tal for valgdeltagelsen ved folketingsvalget i 2022 foreligger endnu ikke.⁵

Inden for gruppen af mennesker med handicap er også en betydelig variation i valgdeltagelsen, som illustreret i figur 1. Sammenlignet med personer uden handicap er valgdeltagelsen 26,9 procentpoint lavere for personer med kognitive handicap og 17 procentpoint lavere for personer med psykiske handicap. Personer med fysisk handicap, som udgør den største gruppe af mennesker med handicap, har en lidt lavere valgdeltagelse med en forskel på 4,5 procentpoint, mens personer med sensorisk handicap næsten har samme valgdeltagelse som personer uden handicap, dog 1,5 procentpoint lavere.⁶

FIGUR 1
VALGDELTADELSE VED FOLKETINGSVALGET I 2019 I PROCENT FORDELT PÅ
TYPE AF HANDICAP

De fire søjler til venstre viser valgdeltagelsen for hver type af handicap. Kategorien 'Mennesker med handicap' viser den samlede valgdeltagelse på tværs af typer af handicap. Samme person kan godt have flere typer af handicap. Data er baseret på indberetninger fra 91 medvirkende kommuner, der er indsamlet af Center for Valg og Partier ved Institut for Statskundskab, Københavns Universitet. Antal observationer i alt: 3.760.579.⁷ Kilde: Institut for Menneskerettigheder (2021). "Mennesker med handicap og valgdeltagelse – gør demokratiet tilgængeligt."

”JEG SER OG HØRER DET HELE OG BLIVER BARE MERE OG MERE TRÆT”

For mennesker med psykisk sygdom kan det tære på kræfterne at træde ind i et valglokale for at stemme. For Nina Normann koster stemmeafgivelsen to dage i sengen.

Valgdagen er demokratiets festdag. Nina Normann på 58 år står ved sit vindue og kigger ud på gaden. En lille gruppe mennesker sætter kurs mod det lokale valgsted. Det ligger ikke langt fra Nina Normanns hus.

Alligevel tøver hun.

For trods sin fortid som fagforeningskvinde og tro på, at alle stemmer tæller på en valgdag, er Nina Normann bekymret. Går hun ned og stemmer, risikerer hun at skulle tilbringe flere dage i sengen. Nina Normann bærer nemlig diagnoser som ADHD, depression og angst. Hun ved fra tidligere valg, at det vil koste hende mange kræfter at møde op på valgstedet.

Derfor holder Nina Normann øje med gaden. Måske kan hun se, hvornår det stilner af med mennesker, så valgstedet bliver mindre fyldt. Men det er svært at regne ud.

Hun tager sin frakke på og går ned mod valgstedet. Allerede uden for valglokalerne møder hun de første 10 mennesker, der hilser og sludrer. Naboer, venner og perifere bekendtskaber. Hun ville ønske, at hun i al ubemærkethed kunne sætte sit kryds.

I køen inde på valgstedet kan Nina Normann ikke skærme sig for de mange sanseindtryk; ADHD'en gør, at hun næsten ikke har noget filter.

”Jeg ser og hører det hele og bliver bare mere og mere træt,” siger hun. Manden, der hoster bagved, kuglepenne, der falder på gulvet, det kraftige lys i loftet, de valgtilforordnedes instrukser.

Nina Normann er ikke alene om at have svært ved at deltage i valg i Danmark. For mange mennesker med handicap er det en overvindelse at skulle ned og stemme. Derfor stemmer de også i mindre grad end andre.

Til folketingsvalget i 2019 var valgdeltagelsen for personer med handicap 5,7 procentpoint lavere end for personer uden handicap, og særligt mennesker med psykiske og kognitive handicap ligesom Nina Normann har en lavere valgdeltagelse.

For personer, der lever med et handicap, kan adgangen til valgstedet eller tilgængeligheden inde i stemmeboksen være udfordrende. For nogle medborgere er valgdagen altså langt fra en festdag, men snarere en dag, hvor den manglende tilgængelighed aktualiserer det handicap, de lever med. I værste fald afholder det dem fra demokratisk deltagelse.

2 SÅDAN HAR VI GJORT

Denne undersøgelse af barrierer for demokratisk deltagelse er primært baseret på et webspørgeskema, der er udsendt af analyseinstituttet Analyse Danmark i perioden 16.-30. september 2022. Formålet med undersøgelsen er at opnå viden om, hvilke barrierer og udfordringer gruppen af mennesker med handicap oplever ved at stemme til et valg i Danmark. Webspørgeskemaet indeholdt spørgsmål om, hvorvidt man havde stemt før, om man havde oplevet udfordringer ved forskellige handlinger knyttet til det at stemme samt holdningsspørgsmål til handicap og demokrati i dagens Danmark. Der var i spørgeskemaet også mulighed for at uddybe sit svar eller give løsningsforslag. Disse åbne svar indgår også som datamateriale i denne undersøgelse. Se spørgeskemaet i bilag A.

Spørgeskemaet blev udsendt på vegne af Institut for Menneskerettigheder og i samarbejde med paraplyorganisationen Danske Handicaporganisationer (DH), som samtidig indhentede spørgsmål til sin egen separate undersøgelse.⁸

Der indgår i denne rapport også tre beskrivelser af personer med handicap og deres erfaringer med at stemme. Vi har fået kontakt til disse personer dels via spørgeskemaet, hvor alle havde mulighed for at oplyse kontaktinformationer til yderligere spørgsmål, dels via handicaporganisationer. Interviews er foretaget via telefon primo 2023.

MÅLGRUPPER OG REPRÆSENTATIVITET

Der findes ikke én måde at definere eller måle handicap på. Handicapkonventionen beskriver mennesker med handicap som personer, der har "en langvarig fysisk, psykisk, intellektuel eller sensorisk funktionsnedsættelse, som i samspil med forskellige barrierer kan hindre dem i fuldt og effektivt at deltage i samfundslivet på lige fod med andre" (artikel 1 i FN's Handicapkonvention). I denne undersøgelse anvender vi selv vurderet handicap baseret på spørgsmålet: "Har du et handicap eller længerevarende sygdom?"

Spørgeskemaet blev sendt ud til to webpaneler, henholdsvis DH-panelet og DK-panelet. Samlet set har 1.382 personer besvaret spørgeskemaet.

DH-panelet består af mennesker med mindst ét handicap eller længerevarende sygdom, som frivilligt har tilmeldt sig som paneldeltagere hos Danske Handicaporganisationer. Dette panel fungerer som en lettilgængelig ressource til løbende at udarbejde statistiske analyser på handicapområdet. Da deltagerne selv har meldt sig til at bidrage, er der risiko for bias i sammensætningen af respondenter, da de i forvejen har et engagement i forhold til at skabe statistik og viden til brug for handicappolitik. Denne gruppe repræsenterer ikke nødvendigvis den samlede gruppe af mennesker med handicap i Danmark.

Spørgeskemaet er sendt ud til samtlige 1.083 personer i DH-panelet. Resultaterne bygger på svar fra 381 personer med mindst ét handicap eller længerevarende sygdom. Data er ikke vægtet.

DK-panelet er et webpanel, der er knyttet til analyseinstituttet Analyse Danmark. Med henblik på at sikre et repræsentativt udsnit af befolkningen over 18 år er der rekrutteret frivillige fra hele befolkningen til panelet. Resultaterne for hele befolkningen bygger på svar fra 1.001 personer. Data er vægtet, så de afspejler voksenbefolkningen i forhold til regioner, køn og aldersgrupper.

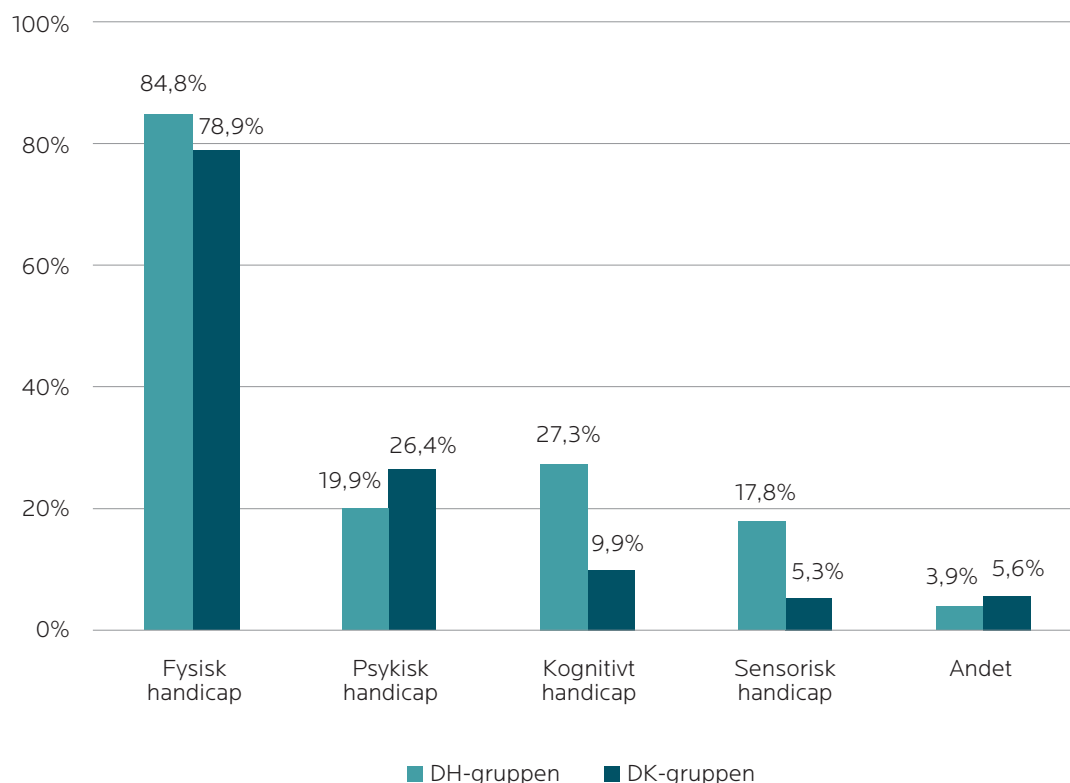
Besvarelserne fra DK-panelet er derefter opdelt i to grupper, henholdsvis 303 personer med handicap og 698 personer uden handicap. Vi isolerer gruppen af personer uden handicap for at danne en kontrolgruppe.

I figurerne i denne rapport sammenligner vi tre grupper:

- DH-gruppen, som er personer med handicap fra DH-panelet.
- DK-gruppen, som er personer med handicap fra DK-panelet.
- Kontrolgruppen, som er personer uden handicap fra DK-panelet.

Vi anvender begge grupper af personer med handicap, DH-gruppen og DK-gruppen, da ingen af grupperne er helt repræsentative for den samlede gruppe af mennesker med handicap i Danmark.⁹ Grupperne kan imidlertid supplere hinanden og således give et mere nuanceret billede af, hvordan grupper med forskellige sammensætninger af typer af handicap oplever valghandlingen forskelligt.

Nedenstående figur 2 viser, hvordan deltagerne i de to sammenligningsgrupper med handicap fordeler sig på fem overordnede typer af handicap. Her ses stor variation i sammensætningen for begge grupper. Særligt bemærkelsesværdigt er det, at DH-gruppen omfatter flere personer med sensoriske og kognitive handicap end DK-gruppen med handicap, der derimod omfatter flere personer med psykiske handicap. Her skelnes ikke mellem større og mindre handicap som i anden tidligere forskning.

FIGUR 2**ANDEL AF PANELERNES RESPONDENTER FORDELT PÅ TYPE AF HANDICAP**

N = 684 personer, der omfatter både DH-gruppen og DK-gruppen. Tallet summerer ikke til 100, da en person godt kan have flere typer af handicap. Under 'Andet' indgår blandt andet personer, der har en fremadskridende sygdom såsom kræft, sklerose, HIV eller Parkinsons sygdom.

FRAVÆR AF DE MEST UDSATTE

I vores undersøgelse spørger vi deltagerne, om de har stemt til et valg i Danmark inden for de sidste 10 år. Det har stort set alle. Vi har derfor ringe adgang til viden om de personer, der aldrig stemmer, og som kan forstås som værende helt uden for det repræsentative demokrati. I gennemsnit er det 20 procent af alle personer med handicap, der ikke stemte til det seneste folketingsvalg. Tallet vil sandsynligvis være lavere, hvis man måler, hvor mange personer med handicap der ikke har stemt en eneste gang inden for en 10-års periode, som vi gør i vores undersøgelse.¹⁰

Tilsvarende beskriver flere deltagere i vores survey, at selvom de har deltaget i valg de seneste 10 år, har de i samme periode en eller flere gange undladt at stemme. Derudover har de i forbindelse med valghandlingen også oplevet barrierer af forskellig karakter. Svarene viser, hvor der er problemer med tilgængeligheden ved valg, og kaster lys over den gruppe af personer med handicap, som af forskellige grunde sjældent stemmer og er vanskelige at opnå adgang til gennem online spørgeskemaundersøgelser.

3 DEMOKRATISK DELTAGELSE OG TILGÆNGELIGHED

Demokratisk deltagelse handler om at engagere sig og have mulighed for at få indflydelse på, hvordan samfundet skal indrettes. Det giver social sammenhængskraft og skaber ansvarsfølelse, når befolkningen er med til at bestemme. Politiske valg er en grundpille i demokratiet. I et velfungerende demokrati kan befolkningen stemme på og udskifte sine politikere gennem frie og retfærdige valg. At afgive sin stemme til et valg er en af de mest direkte måder at udøve sin politiske rettighed på, og samtidig er en høj valgdeltagelse med til at styrke demokratiets legitimitet. Det er derfor i alles interesse, at flest muligt afgiver deres stemme.¹¹

HVAD ER TILGÆNGELIGHED?

De demokratiske processer skal være organiseret på en tilgængelig måde, så alle kan være med. Tilgængelighed betyder, at personer med handicap har adgang på lige fod med alle andre, og er en helt basal forudsætning for, at personer med handicap kan deltage i samfundslivet. Tilgængelighedstiltag kan defineres som tiltag, der skal mindske krav til menneskers funktionsevne. Det er eksempelvis tiltag, der gør det muligt for personer med handicap at bevæge sig frit, kunne kommunikere, føle sig tryk og tilgå information uden barrierer i omgivelserne.

Tilgængelighed kan inddeles i fysisk, social og digital tilgængelighed.¹²

Fysisk tilgængelighed refererer til det fysiske miljø og de udfordringer, som personer med fysiske handicap oplever i relation hertil. Det dækker over tilgængelighed til bygninger, transportmidler og udearealer som eksempelvis skov, strand, parkeringspladser og fortove.¹³ For personer med fysiske handicap handler tilgængelighed ofte om ramper, brede gangbaner og andre faciliteter, der kan udjævne barrierer for personer med mobilitetshandicap. For personer med syns- og hørehandicap kan det dreje sig om at sikre et fysisk miljø med opmærksomhedsfelter, ledelinjer, god akustik og belysning eller mulighed for at anvende teleslynge.¹⁴

Social tilgængelighed handler om det sociale liv, forholdet til andre mennesker og social sikkerhed. Her gælder det blandt andet om at sikre muligheden for rolige omgivelser, ekstra tid og hensyntagen af professionelle og frivillige samt tydelig skiltning og vejledning. Dette vil ofte være gældende for psykiske og kognitive handicap.¹⁵

Digital tilgængelighed drejer sig om lige adgang til information og kommunikation, herunder de digitale medier, onlinebutikker, offentlige myndigheders hjemmesider, netbanker, sociale medier, fjernsyn og radio. Her er det væsentligt, hvorvidt en hjemmeside, mobilapplikation eller elektroniske dokumenter er mulige at navigere i og benytte af brugerne, også når brugerne har et syns-, høre-, fysisk eller kognitivt handicap.¹⁶

BARRIERER UNDER VALGKAMPEN

Ved demokratiske valg møder mennesker med handicap en række barrierer på grund af manglende tilgængelighed. Vi ved eksempelvis fra en tidligere undersøgelse, at der er store problemer med både fysisk og digital tilgængelighed i valgkampen.

Institut for Menneskerettigheder undersøgte op til folketingsvalget i 2019 tilgængeligheden ved vælgermøder og på partiernes hjemmesider.¹⁷ Kun 36 procent af vælgermødelokaliteterne var tilgængelige ved at have både niveaufri adgang, handicaptollet, handicapparkering og elevator, mens tallet var højere, hvis det kun var en enkelt facilitet, der skulle være til stede. Eksempelvis havde 90 procent af vælgermødelokaliteterne niveaufri adgang. Kørestolsbrugere og personer med gangbesvær, der vil have brug for at benytte et toilet, vil for eksempel komme forgæves tre ud af 10 gange på grund af manglende tilgængelighed.¹⁸

En test af partiernes hjemmesider og deres digitale tilgængelighed viste, at samtlige partier blev vurderet til at ligge i kategorien 'dårlig'. Det betød for eksempel, at på syv ud af ni partihjemmesider var det for mennesker med stærkt nedsat syn eller blindhed, der benytter hjælpeprogrammer, ikke muligt at melde sig ind i partiet på grund af manglende opsætning af funktionalitet. Til folketingsvalget i 2019 havde ingen af partierne tilgængeligt (for eksempel letlæseligt) valgmateriale, der kunne tilgås direkte på hjemmesiderne.¹⁹ Rapporten er ikke opdateret i forbindelse med folketingsvalget i 2022.

Lovgivningsmæssigt mangler der stadig bestemmelser, som for eksempel sikrer tilgængeligt valgmateriale og fysisk tilgængelighed til valgarrangementer. I praksis vil manglende tilgængelighed efterlade nogle personer uden for døren og hindre dem i at kunne deltage i demokratiet.

BARRIERER VED VALGHANDLINGEN

At have stemmeret er væsentligt for at være inviteret med til demokratiets festdag. Her støder vi på den første barriere, nemlig manglende stemmeret for personer med handicap, der er under specifikke værgemål. For disse personer er demokratiet en lukket fest. Læs mere om dette i kapitel 5 om Stemmeret og fratagelse af retlig handleevne.

Valghandlingen foregår enten før valgdagen på et brevafstemningssted eller på et valgsted på selve valgdagen. Nem transport og adgang til valgstedet er forudsætninger for, at man kan føle sig imødekommet. Man skal trygt og ubesværet kunne begå sig både i køen, i kommunikationen med de frivillige eller ansatte, i stemmeboksen og på vejen ud. I denne rapport beskrives og analyseres særligt forhåndsinformation om tilgængelighed samt fysisk og social tilgængelighed på valgdagen. Læs mere om dette i kapitel 6 om Barrierer for valgdeltagelse.

BREVSTEMMER OG ANDEN STØTTE TIL VALGDELTAGELSE

I Danmark er der en række støttemuligheder samt bestemte hjælpemidler ved stemmeafgivelsen. Indenrigs- og Sundhedsministeriet har bestemt et minimum af hjælpemidler, som skal være til rådighed på valgstederne. På hvert valgsted skal der være en lup og en speciallampe. I hver kommune skal mindst et valgsted og mindst et brevafstemningssted, for eksempel borgerservicecentre, have et hæve-sænke-bord og et forstørrelsesapparat.

Personer med handicap har mulighed for at ansøge om skift af valgsted af hensyn til tilgængelighed. Det er ligeledes muligt at få hjælp til at stemme af valgtilforordnede på valgstedet eller at medbringe en selvvalgt hjælper (under særlige vilkår). Hvis man af særlige årsager ikke kan komme ind på afstemningsstedet, er det også muligt at stemme uden for valgstedet eller i sin bil, såkaldt vognstemme.

Det er også muligt at brevstemme. Denne mulighed gælder fra tre uger før valgdagen og indtil den tredjesidste hverdag før valgdagen. Mange brevafstemningssteder er placeret i det kommunale borgerservicecenter eller bibliotek, og her er det i mange tilfælde muligt at booke tid til stemmeafgivning, modsat på valgdagen. Denne ordning er med til at give borgere mere valgfrihed og for nogle sandsynligvis også kortere ventetid og mere forudsigelighed.

Derudover er det i nogle tilfælde også muligt at brevstemme hjemmefra. Dette gælder blandt andet, hvis vælgeren bor på et botilbud eller i egen bolig og på grund af sygdom eller manglende førlighed ikke vil kunne møde op på afstemningsstedet. I disse tilfælde vil en kommunalt ansat komme til vælgerens hjem og fungere som stemmemodtager. Denne ordning kan give en række borgere med handicap mulighed for at stemme i vante og trygge omgivelser.²⁰

Muligheden for at brevstemme skal dog ses som et supplement til at stemme på valgdagen og kan ikke erstatte et tilgængeligt valgsted, hvor man med diverse tilgængelighedstiltag har forsøgt at mindske barrierer i valghandlingen. Dette er, dels fordi alle borgere har ret til at blive inkluderet i demokratiet og den festdag, som selve valgdagen er, og dels fordi brevstemmeafgivning skal afsluttes mindst tre dage før valgdagen. Der kan i princippet derfor være forhold i slutspurten af valgkampen, som har indflydelse på, hvilken kandidat eller parti, borgeren vil give sin stemme, såsom nye politiske debatter eller lovforslag.

4 DEN MENNESKERETLIGE BESKYTTELSE GENNEM HANDICAPKONVENTIONEN

Handicapkonventionen forpligter den danske stat til at sikre, at mennesker med handicap kan tage aktiv del i det politiske liv, og give mennesker med handicap støtte til at træffe beslutninger på egne vegne. Ifølge handicapkonventionens artikel 29, der vedrører retten til politisk deltagelse, skal den danske stat aktivt fremme et miljø, hvor personer med handicap effektivt og fuldt ud kan deltage i varetagelsen af offentlige og politiske anliggender på lige vilkår med andre.²¹ Det betyder blandt andet, at stemmeprocedurer, afstemningsfaciliteter og valgmateriale skal være tilgængelige og lette at forstå og anvende.²²

Handicapkonventionens artikel 9 vedrører retten til tilgængelighed. Der er tale om en nøglerettighed i konventionen, som udtrykker det grundlæggende princip om, at samfundet skal indrettes, så personer med handicap kan leve et selvstændigt liv og deltage fuldt ud i alle dele af samfundslivet. Tilgængelighedsforpligtelsen indebærer en forpligtelse til ved generelle tiltag at ændre de samfundsmæssige strukturer med henblik på at fjerne de barrierer, der gør, at personer med handicap ikke kan deltage i samfundslivet på lige vilkår med andre. Handicapbegrebet er bredt og omfatter alle former for funktionsnedsættelser, hvorfor tilgængelighed skal sikres for personer med både fysiske, psykiske, kognitive og sensoriske funktionsnedsættelser.

Artikel 9 i handicapkonventionen indebærer, at de stater, der har tiltrådt konventionen, herunder Danmark, løbende skal arbejde for, at samfundet bliver tilgængeligt for alle. Bestemmelsen fastslår, at Danmark har pligt til at fremme adgangen for personer med handicap til fysiske omgivelser, transportmuligheder, information, kommunikation og øvrige faciliteter, som er tilgængelige for offentligheden. Det gælder eksempelvis også tilgængelighed til hjemmesider, der skal kunne benyttes af alle borgere. Tilgængelighed angår således meget mere end blot tilgængelighed til fysiske bygninger eller en stemmeboks.

Handicapkonventionens artikel 12 fastslår desuden, at mennesker med handicap har ret til at træffe beslutninger om deres eget liv. Det betyder kort sagt, at mennesker med handicap – i stedet for at blive umyndiggjort og få frataget deres retlige handleevne – skal have den nødvendige støtte til at kunne udøve deres retlige handleevne. Læs mere om fratagelse af den retlige handleevne i kapitel 5 nedenfor. Konventionen lægger altså op til, at støttet beslutningstagning anvendes i stedet for umyndiggørelse. Det er derfor i forlængelse af denne bestemmelse vigtigt, at mennesker med handicap modtager den rette støtte for at kunne træffe beslutninger og udøve deres ret til at stemme ved valg.

ARTIKEL 29 I HANDICAPKONVENTIONEN

DELTAGELSE I DET POLITISKE OG OFFENTLIGE LIV

Deltagerstaterne skal sikre personer med handicap politiske rettigheder og muligheden for at nyde dem på lige fod med andre og forpligter sig til:

a) at sikre, at personer med handicap effektivt og fuldt ud, direkte eller gennem frit valgte repræsentanter på lige fod med andre kan deltage i det politiske og offentlige liv, herunder at personer med handicap har ret til og mulighed for at afgive deres stemme og modtage valg, bl.a. ved:

i) at sikre, at stemmeprocedurer, afstemningsfaciliteter og valgmateriale er passende, tilgængelige og lette at forstå og anvende,

ii) at beskytte retten for personer med handicap til uden pression at afgive en hemmelig stemme ved valg og folkeafstemninger og til at stille op til valg, effektivt bestride et hverv og udføre alle offentlige funktioner på alle niveauer i den offentlige forvaltning, idet det gøres lettere at anvende hjælpemiddelteknologi og ny teknologi, hvor det er hensigtsmæssigt,

iii) at sikre, at personer med handicap frit kan give udtryk for deres vilje som vælgere, og med henblik herpå tillade, at de om nødvendigt og efter anmodning kan få bistand fra en person efter eget valg til at afgive deres stemme,

b) aktivt at fremme et miljø, hvor personer med handicap effektivt og fuldt ud kan deltage i varetagelsen af offentlige anliggender uden diskrimination og på lige fod med andre, og at fremme deres deltagelse i offentlige anliggender, herunder ved:

i) at deltage i ikke-statslige organisationer og foreninger, som beskæftiger sig med landets offentlige og politiske forhold, og i politiske partiers aktiviteter og administration,

ii) at etablere og melde sig ind i organisationer af personer med handicap med henblik på at repræsentere personer med handicap på internationalt, nationalt, regionalt og lokalt niveau.

5 STEMMERET OG FRATAGELSE AF RETLIG HANDLEEVNE

Ved demokratiets indførelse i Danmark i 1849 var det blot en snæver gruppe af mænd over 30 år, der fik stemmeret. Sidenhen er størstedelen af befolkningen blevet inkluderet og har fået ret til at stemme. En gruppe personer med handicap er dog fortsat holdt ude af politisk indflydelse. Det gælder for personer, der er umyndige, fordi de i forbindelse med et værgemål er fuldt frataget den retlige handleevne og derfor ikke har stemmeret til folketingsvalg eller folkeafstemninger.

I Danmark kan personer, som på grund af "sindssygdom, herunder svær demens, eller hæmmet psykisk udvikling eller anden form for alvorligt svækket helbred" er ude af stand til at varetage sine anliggender, komme værgemål i henhold til værgemålsloven § 5.²³ Værgemålet kan begrænses til at angå økonomiske eller personlige forhold, herunder bestemte økonomiske eller personlige anliggender.

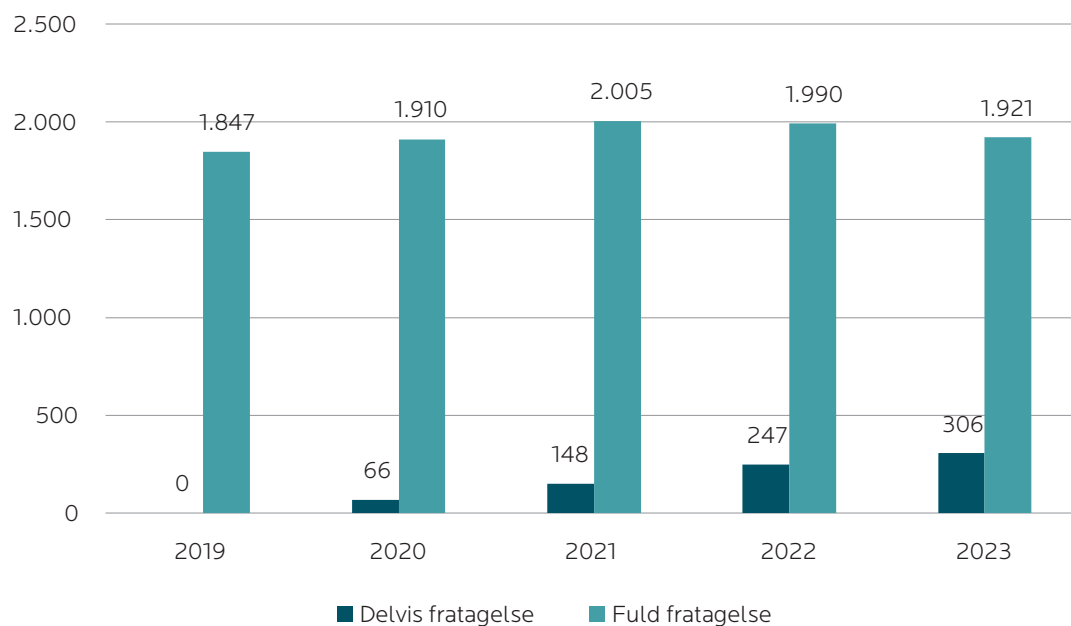
Under denne type af værgemål (§ 5-værgemål) kan ens værge træffe beslutninger på ens vegne i anliggender, der er omfattet af værgemålet, samtidig med at man selv bibeholder retten til at træffe beslutninger på egne vegne. I 2018 var det ca. 3.000 personer, der var under § 5-værgemål.²⁴

I forbindelse med et § 5-værgemål, der omfatter økonomiske forhold, kan personen enten helt eller delvist fratages sin ret til at handle på egne vegne (den retlige handleevne) efter værgemålslovens § 6.

Den retlige handleevne kan fratages ud fra en risiko for, at den enkelte person via sine handlinger væsentligt forringer sin situation eller kan blive udnyttet af andre

Personer, der som konsekvens af et handicap er under værgemål med fuld fratagelse af den retlige handleevne, er "umyndiggjort" i grundlovens forstand. Ifølge grundlovens § 29, stk. 1 er disse personer derfor afskåret fra at stemme til Folketinget og folkeafstemninger. At ændre denne regel vil kræve en grundlovsændring, hvilket Justitsministeriet i 2018 vurderede som urealistisk.²⁵ Modsat folketingsvalg og folkeafstemninger fik denne gruppe i 2016 stemmeret til kommunal-, regional- og europaparlamentsvalg, da der her ikke er krav om grundlovsændring.²⁶

FIGUR 3
UDVIKLING I ANTALLET AF VÆRGEMÅL MED FRATAGELSE AF DEN RETLIGE
HANDLEEVNE (§ 6)

Tallene omfatter umyndige personer på 18 år og derover. Tallene er årlige nedslag per 1. januar. 'Delvis fratagelse' vedrører en delvis fratagelse af den retlige handleevne, som først blev gældende per 1. januar 2019, hvorfor antallet på denne dato er 0 personer. 'Fuld fratagelse' vedrører umyndige personer med fuld fratagelse af den retlige handleevne samt umyndige personer af uoplyst årsag. Sidstnævnte udgør en lille andel, som er faldet stødt siden lovændringen i 2019. Kilde: Danmarks Statistik, Personstatistik, Befolkningkontoret.

Det blev per 1. januar 2019 muligt at iværksætte en delvis fratagelse af den retlige handleevne i en fleksibel ordning. Her gives personen, der er under værgemål, kun beskyttelse på de områder, der er nødvendige. Dermed tolkes borgeren fortsat som myndig og mister derfor ikke sin stemmeret til folketingsvalg og folkeafstemninger.²⁸ For nogle borgere er det eksempelvis en hjælp at få begrænset deres retlige handleevne over bestemte aktiver såsom køretøjer eller fast ejendom, mens andre primært har behov for en begrænsning på deres juridiske eller økonomiske anliggender såsom et loft for, hvor meget de må købe på kredit.²⁹ Lovændringen var et positivt skridt, som blev iværksat efter kritik fra blandt andre Institut for Menneskerettigheder, der længe havde anbefalet en ændring af ordningen.³⁰

I januar 2023 var 306 personer under værgemål med delvis fratagelse af den retlige handleevne og bibeholdt således deres stemmeret til alle valg. Som figur 3 viser, har der været en langsom udvikling, hvor knap 80 personer om året i gennemsnit er kommet under delvist værgemål. Samtidig, i januar 2023, var 1.921 personer fortsat frataget deres stemmeret, da de var under værgemål med fuld fratagelse af den retlige handleevne. Antallet af denne type af værgemål har været svagt stigende og siden 2021 svagt faldende.

HVIS MARTIN SKULLE KUNNE STEMME, MÅTTE LOVEN LAVES OM

Et værgemål kostede Martin Rosenlind stemmeretten til folketingsvalg og folkeafstemninger. I 2022 kunne han endelig sætte sit kryds igen.

Martin Rosenlind er 41 år og arbejder som receptionist i København. Til folketingsvalget i november 2022 måtte han endelig stemme igen efter at have været uden stemmeret i 10 år.

I et retslokale blev det i 2009 afgjort, at Martin Rosenlind efter eget ønske kom under værgemål. Da Martin Rosenlind har et handicap, der gør det svært for ham at få pengene til at vare måneden ud, søgte han sammen med sin vejleder om at få tildelt en værge. Én, som havde styr på tal og regnskaber, og som kunne sørge for, at regningerne blev betalt til tiden.

Hvad Martin Rosenlind ikke vidste, var, at værgemålet kom med en pris: Han blev umyndiggjort og mistede sin stemmeret til folketingsvalg og folkeafstemninger.

Det var et hårdt slag. Martin Rosenlind går op i politik. Han læser aviser og ser nyheder og debatprogrammer på TV 2, DR og Radio4, og han har altid vidst, hvem han gerne vil stemme på, og hvem han ønsker som statsminister.

Martin Rosenlinds chef hjalp med at klage. Det var unfair, at han skulle miste sin stemmeret, blot fordi han rakte ud efter hjælp til at styre sin økonomi.

I 2019 lykkedes det endelig Martin Rosenlind at få sin stemmeret igen. Men der skulle en lovændring til, før han atter kunne sætte sit kryds på stemmesedlen ved et folketingsvalg. "Det var virkelig rart at blive lukket ind i varmen igen," fortæller han.²⁷

Justitsministeriet og Familieretshuset har mellem 2021 og 2023 gennemført en informationsindsats, der skulle styrke kendskabet blandt landets værgere og personer under værgemål til de nye regler med delvis fratagelse af den retlige handleevne. Formålet var, at ordningen vandt større udbredelse, så flest mulige danskere ville kunne stemme til folketingsvalg og folkeafstemninger og deltage i demokratiet.³¹ Der findes indtil videre ingen tilgængelig viden om effekten af denne indsats.

Det er et problem, at så stor en gruppe af personer under værgemål fortsat ikke har stemmeret. Der er på nuværende tidspunkt hverken tilgængelig viden om antallet af ansøgninger om begrænsninger i fratagelsen af den retlige handleevne, eller begrundelser for afslag på selvsamme. Der findes heller ikke kortlægninger af, hvilke typer af funktionsnedsættelser som borgere under værgemål har, eller hvilke typer af udfordringer som muligheden for at fratage den retlige handleevne efter § 6 søger at afhjælpe.

6 BARRIERER FOR VALGDELTAGELSE

I dette afsnit vil vi præsentere resultaterne af vores spørgeskemaundersøgelse. Vi har inddelt det i fire temaer: 1) manglende information om tilgængeligheden på valgstedet, 2) ventetid i kø, 3) mange indtryk og fremmede mennesker samt 4) barrierer i stemmeboksen.

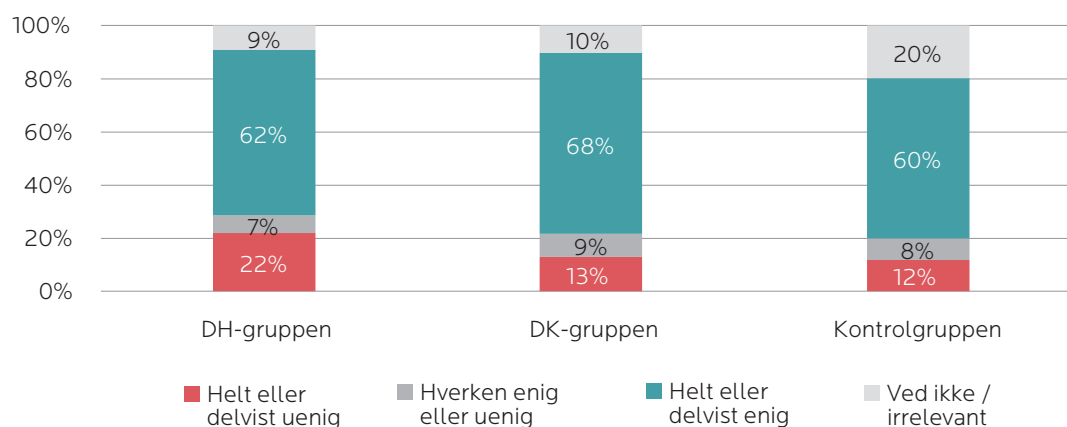
MANGLENDE INFORMATION OM TILGÆNGELIGHEDEN PÅ VALGSTEDET

Det er vigtigt, at der er let adgang til valglokalet eller brevafstemningsstedet, så alle borgere kan afgive deres stemme uanset handicap eller ej. I Danmark er der i dag en række minimumskrav til tilgængelighed i selve stemmeboksen, ligesom der til mange valgsteder og brevafstemningssteder er tilgængelig adgang.

Vores undersøgelse viser dog, at mange steder ikke er tilgængelige for personer med handicap. Vi spurgte ind til deltagernes vurdering af tilgængeligheden på valgstederne for personer med henholdsvis 'fysiske handicap' og 'psykiske og kognitive handicap', som det fremgår af de to næstkommende figurer.

I DH-gruppen er det 22 procent, der ikke mener, at valgstedet var tilgængeligt for personer med fysiske handicap, som det ses i figur 4. Anderledes ser det ud for DK-gruppen med handicap, hvor kun 13 procent vurderer, at der er problemer med fysisk tilgængelighed. For kontrolgruppen uden handicap er det kun en anelse lavere, idet kun 12 procent vurderer, at der er problemer med fysisk tilgængelighed.

FIGUR 4
VALGSTEDET ER TILGÆNGELIGT FOR PERSONER MED FYSISKE HANDICAP

Antal respondenter = 1.382. Kilde: survey i samarbejde med Danske Handicaporganisationer, 2022.

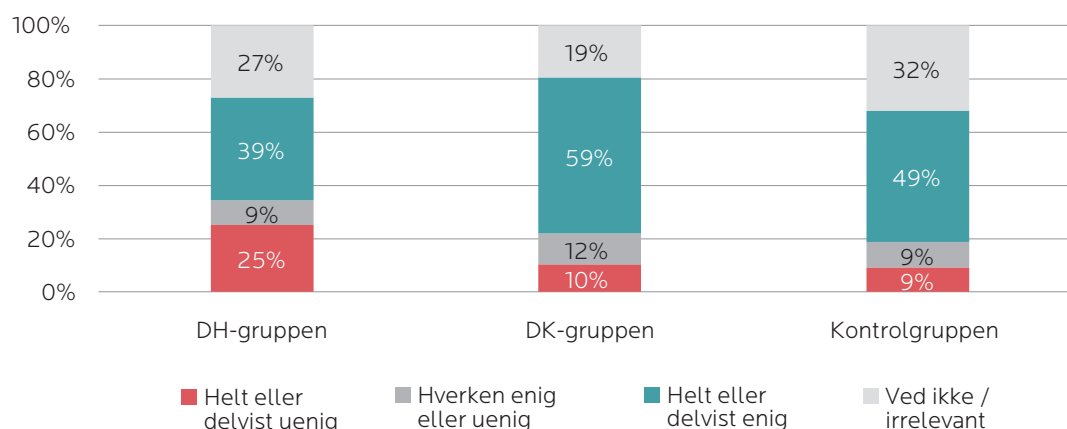
Disse resultater vidner om stor forskel mellem de to grupper med handicap og viser, at DH-gruppen oplever flere problemer med fysisk tilgængelighed. Det kan skyldes, at deltagerne i DH-gruppen har en anden sammensætning af fysiske handicap eller har et engagement i handicappolitiske spørgsmål, der gør, at de i højere grad har øje for tilgængelighedsmangler. Overordnet set er mellem 12 og 22 procent af alle deltagere helt eller delvist uenige i, at valgstedet er tilgængeligt for personer med fysiske handicap. Dette kalder på et tilgængelighedstjek på valgstederne og flere minimumskrav.

Når det kommer til det spørgsmål, som omhandler respondenternes vurdering af valgstedets tilgængelighed for personer med psykiske og kognitive handicap, er forskellen mellem gruppen med og uden handicap endnu større.

Som det fremgår af figur 5 nedenfor, mener hver fjerde i DH-gruppen ikke, at valgstedet var tilgængeligt, mens det kun gælder for hver 10. i DK-gruppen med handicap. I kontrolgruppen uden handicap er det 9 procent og dermed blot en anelse lavere. Her kan der dog også være tale om uvidenhed om, hvilke barrierer personer med usynlige handicap potentielt kunne opleve, netop fordi tilgængelighed ofte sidestilles med fysisk tilgængelighed i forhold til døre, niveauforskelle og pladshensyn.

For begge spørgsmål gælder det, at det er cirka hver fjerde fra DH-gruppen, der anerkender udfordringer med tilgængelighed, hvad enten det vedrører fysiske, psykiske eller kognitive handicap.

FIGUR 5
VALGSTEDET ER TILGÆNGELIGT FOR PERSONER MED PSYKISKE OG KOGNITIVE HANDICAP

Antal respondenter = 1.382. Kilde: survey i samarbejde med Danske Handicaporganisationer, 2022.

For borgere med handicap mangler der systematisk information fra de offentlige myndigheder om tilgængeligheden på valgstedet eller brevafstemningsstedet. Tilgængelige faciliteter bør oplyses på linje med andre praktiske forhold ved afholdelse af valg.

I besvarelsene i vores survey beskriver flere personer med handicap, at manglende information i annonceringen kan udgøre en barriere. Når en borger modtager sit valgkort med angivelse af det tildelte valgsted, kan det være uklart, hvordan niveauet for tilgængelighed er på det pågældende valgsted. Nogle valgsteder, for eksempel sportshaller, og nogle brevafstemningssteder, for eksempel biblioteker eller beboerhuse, oplyser på deres hjemmeside om tilgængelighed for personer med handicap. Ligeledes findes der hjemmesider som for eksempel www.godadgang.dk, der oplyser om tilgængelighed til forskellige bygninger landet over.³²

Dog er det ikke altid muligt at skaffe information om bygningens tilgængelighed inden valget. Dette kan resultere i, at personer med handicap afholder sig fra at tage hen til valgsteder, de ikke kender på forhånd, af frygt for at gå forgæves. Det stemmer overens med, at 26 procent af personer med større fysiske handicap svarer, at fysisk adgang har betydning for hvilke sociale og kulturelle tilbud, man bruger i sit lokalsamfund.³³ Det er op til den enkelte borger både at undersøge, om valgstedet er tilgængeligt for vedkommende, og hvilket andet valgsted der potentielt er bedre egnet, samt at ansøge i god tid om at skifte valgsted.³⁴

Tilstrækkelig forudgående information fra myndighederne ville gøre det muligt for personer med handicap at planlægge deres valgdeltagelse med henblik på tilgængelighed.

Mange deltagere beskriver i deres besvarelser, hvilke tilgængelighedsfaciliteter de mangler på valgstedet, samt giver forslag til ideelle løsninger, der ville fjerne barrierer ved valghandlingen. Nedenfor er en opsamling af, hvilke informationer om tilgængelighed til politiske valg som personer med handicap angiver at have brug for:

- 1) Adgang til valgsted eller brevafstemningssted.
- 2) Tilpasninger og ressourcer til rådighed på dagen.
- 3) Støtte og personlig vejledning på dagen.

Det første tema, Adgang til valgsted eller brevafstemningssted, vedrører information om afstand til parkeringspladser, forbindelser til offentlig transport, trappefri adgang samt en vejledning til at skifte valgsted.

Det andet tema, Tilpasninger og ressourcer til rådighed på dagen, vedrører information om udstyr i lokalet såsom høreslynger, afskærmede områder, nummereret siddende kø, prioriterede køer, størrelse på og udstyr i stemmeboksen såsom specielle borde, lys, lup, taktil markering til blinde og andet tilgængelighedsudstyr.

Det tredje tema, Støtte og personlig vejledning på dagen, vedrører information om, hvem der kan yde støtte til borgere med handicap, som møder op for at stemme. Det kunne være særligt udvalgt personale, der har kendskab til og særlig opmærksomhed på borgere med handicap, eller en tilkendegivelse af, om frivillige og personale kender og bruger ordningen med Solsikkesnoren.³⁵ Det kunne også være en mulighed for at vente i et skærmet område, hvorfra det frivillige personale henter borgeren og følger denne hen til stemmeboksen.

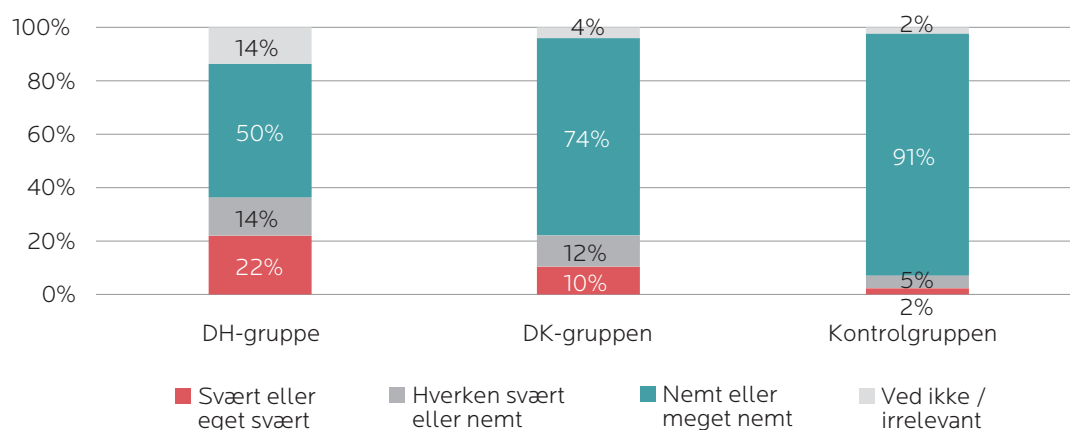
VENTETID I KØ

Køer kan være en barriere for personer med handicap, da de måske ikke kan stå op i en kø i en længere periode eller har brug for en særlig tilpasning for at kunne bruge køen.

Vores undersøgelse viser, at det at vente i kø er ganske vanskeligt for mange, der har et handicap. Hele 22 procent af DH-gruppen svarer, at det er svært at vente i kø, hvilket også fremgår af figur 6. Det er 11 gange så mange som i kontrolgruppen, hvor det kun er 2 procent. DK-gruppen med handicap ligger placeret derimellem, idet 10 procent her synes, at det er svært at vente i kø.

Mange respondenter med handicap skriver i uddybende svar, at de har stået i lange køer, som har været vanskelige for dem, mens andre beskriver, at der ingen kø var, da de ankom. Der er mange, som giver udtryk for, at de gør sig umage med at stemme på bestemte tidspunkter af valgdagen for at undgå lange køer. Det lader til at være vilkårligt og uigennemskueligt for mange borgere, hvornår der er kø, og hvordan de kan undgå køen. Information om tilgængelighed bør derfor indeholde estimater for travle og ikke travle tidspunkter ved valgstedet.

FIGUR 6
HVOR NEMT ELLER SVÆRT VAR DET FOR DIG AT VENDE I KØ?

Antal respondenter = 1.315. Kilde: survey i samarbejde med Danske Handicaporganisationer, 2022.

Borgere med handicap har besvaret spørgsmål om, hvad der konkret gør det svært for dem at stå i kø. Det handler både om at skulle stå op i lang tid, at skulle stå tæt blandt andre mennesker, at skulle lytte, se på og forholde sig til de andre i køen samt uvisheden om, hvor længe man skal vente.

Særlige tilpasninger for personer med handicap i køer kan omfatte nummererede køer med siddepladser, mulighed for prioriteret adgang for personer med handicap, forskudte afstemningstider for forskellige grupper, hjælp til at navigere i køen og tilgængelighedsinformation om køen.³⁶

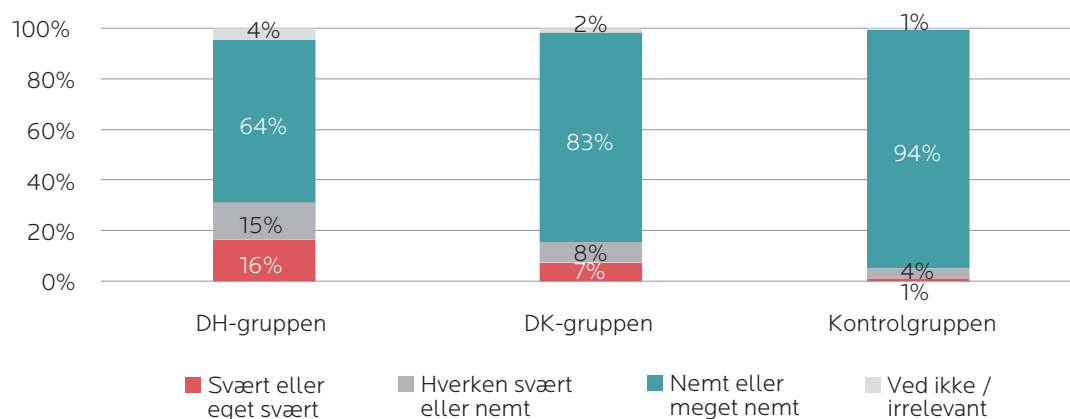
MANGE INDTRYK OG FREMMEDE MENNESKER

Gruppen af personer med handicap angiver i de fleste tilfælde, at de har sværere ved at klare forskellige elementer af valgproceduren end befolkningen generelt.

Til spørgsmålet om vanskeligheder ved at befinde sig i valglokalet angiver hver sjette person i DH-gruppen, at det er svært eller meget svært (16 procent), hvilket også fremgår af figur 7. Færre fra DK-gruppen med handicap (7 procent) svarer, at det er svært at vente i kø, mens det for kontrolgruppen blot er 1 procent. Her viser resultaterne endnu en gang, at DH-gruppen langt oftere end kontrolgruppen oplever vanskeligheder, mens DK-gruppen med handicap ligger placeret derimellem.

FIGUR 7

HVOR NEMT ELLER SVÆRT VAR DET FOR DIG AT VÆRE I LOKALET (FX PÅ GRUND AF MANGE MENNESKER, HØJE LYDE ELLER NYE SOCIALE REGLER)?

Antal respondenter = 1.315. Kilde: survey i samarbejde med Danske Handicaporganisationer, 2022.

Larm

Et forhold, der er særlig svært for mange, er larm fra andre mennesker, hvilket der ofte vil være på valgsteder og brevafstemningssteder. Flere personer angiver, at der ved valgstedet og på brevafstemningsstedet var dårlig akustik og meget baggrundsstøj. Det kan skabe flere problemer. Dels er det for mange personer med usynlige handicap overvældende med lyd, uro og mange indtryk, og dels gør larm det svært at kommunikere med egne hjælpere eller de valgtilfornede.

Angst

Flere deltagere med handicap oplever at få angstlignende symptomer på valgstedet. Det handler både om at stå i et stort rum blandt fremmede, at henvende sig til en fremmed ved et valgbord, at være bange for at gøre noget forkert og at føle, at alle kigger på én.

Afskærmning

Det bør derfor overvejes, hvordan demokratiske valg bedst muligt kan rumme personer med kognitive og psykiske handicap, der for eksempel er sensitive over for mange sanseindtryk eller har social angst.³⁷

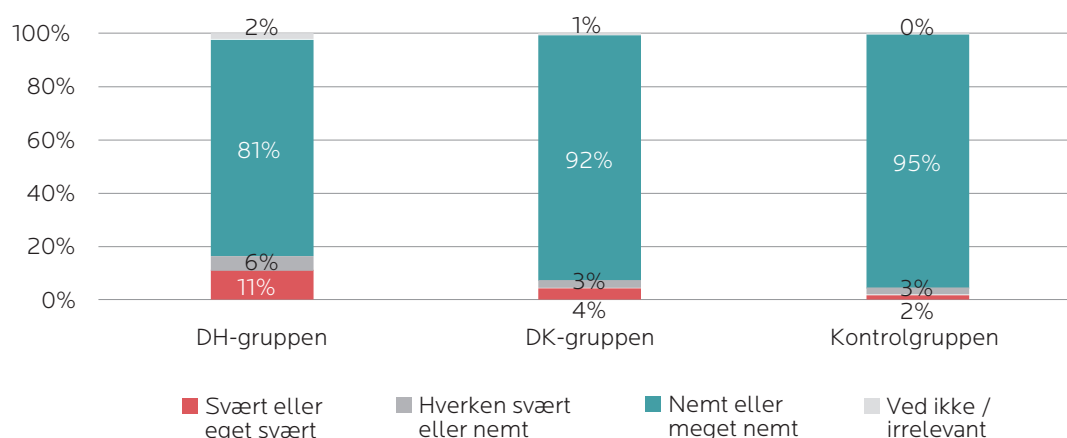
Særlige tilpasninger for personer med handicap på valgsteder med mange mennesker og indtryk kan omfatte afskærmede pladser eller områder, hvor man kan vente på hjælp fra de valgtilfornordede, mulighed for at komme hurtigt igennem køen og lokalet, bedre information om, at personer med handicap, også usynlige, gerne må medbringe en selvudpeget hjælper i stemmeboksen, hjælp til at navigere i køen og mulighed for handicapvenlig vejledning samt tydelig skiltning om selvsamme.

BARRIERER I STEMMEBOKSEN

Selve valghandlingen foregår, ved at man afgiver sin stemme på stemmesedlen. Dog kan stemmeboksens indretning, proceduren fra valgbord til boks samt stemmesedlens udformning udgøre en barriere for nogle borgere.

11 procent af DH-gruppen oplever udfordringer ved at sætte kryds på stemmesedlen, som det vises i figur 8. Det er fem gange så mange som for kontrolgruppen af personer uden handicap, hvor kun 2 procent angiver, at det er svært. Tallet for DK-gruppen med handicap ligger endnu en gang placeret derimellem, på 4 procent, dog i den lave ende.

FIGUR 8
HVOR NEMT ELLER SVÆRT VAR DET FOR DIG AT SÆTTE KRYDS PÅ STEMMESEDLLEN?

Antal respondenter = 1.315. Kilde: survey i samarbejde med Danske Handicaporganisationer, 2022.

For nogle er det en udfordring at se stemmesedlen grundet blindhed eller synsnedsettelser, mens andre ikke kan overskue en lang stemmeseddel med små bogstaver grundet for eksempel læsehandicap eller andre kognitive funktionsnedsettelser. Atter andre kan ikke bruge hånden til at skrive på papiret grundet gigt eller andre mobilitetshandicap.

Barrierer kan også relatere til fysisk adgang til selve stemmeboksen. Fra besvarelserne i vores survey er der flere eksempler på, at personer, der bruger elektriske kørestole eller elscootere, ikke kan være inde i stemmeboksen, eller at der ikke er plads til både borgeren og de to valgstyrere, som skal hjælpe med at sætte krydset. Der er ligeledes eksempler på personer med handicap, der ankommer med en selvvalgt hjælper, som bliver nægtet at stemme i stemmeboksen, medmindre der kommer en valgtilforordnet med ind for at overvære det. En sådan historie beskriver vi i casen nedenfor. Endelig er der beskrivelser af, at der ikke er plads til, at personer med kørestol kan køre helt hen til bordet i stemmeboksen, fordi det er for lavt eller ikke er et hæve-sænke-bord.

Tiltag for at øge tilgængeligheden til stemmeboks og stemmeseddel kan omfatte ændring af stemmesedlens udformning eller et supplerende overlæg, så vælgerne også kan navigere efter for eksempel fotos af kandidaterne, partilogo eller farve.³⁸ Andre nyttige foranstaltninger vil være tilgængelighedstjek af bordtype og størrelsen på stemmeboksen, mulighed for siddeplads i stemmeboksen samt fortsat information til frivillige og professionelle på valgsteder og brevafstemningssteder om retten til at medbringe en selvudpeget hjælper i stemmeboksen.

MANGLLENDE VIDEN OM REGLER SKABER UNØDIGT POSTYR PÅ VALGSTEDER

Da Marianne Rosenvold har sin hjælper med ind i stemmeboksen, mistænker de valgtilforordnede hende for at snyde.

"Nej, nej, nej, det må I ikke!" De valgtilforordnede på det lokale valgsted råber efter Marianne Rosenvold, da hun tager sin personlige hjælper med ind i stemmeboksen.

Stemmeafgivningen udvikler sig til et ubehageligt postyr for Marianne Rosenvold, der lider af svær leddegigt, sidder i kørestol og har behov for hjælp – også til at stemme. Marianne Rosenvold bestemmer, hvor krydset skal sættes; hjælperen sætter krydset.

Loven og rettighederne har Marianne Rosenvold styr på: Hvis en person med et handicap ikke tydeligt udpeger en bestemt person som sin hjælper i stemmeboksen eller måske slet ikke medbringer en hjælper, skal to valgstyrere bistå, ved at én sætter krydset, og én tjekker, at det er sat korrekt.

Det er altså lige efter bogen for Marianne Rosenvold at medbringe sin egen hjælper.

Forklaringen har Marianne Rosenvold givet flere gange. Først på valgstedet i den lokale sportshal og derefter på det lokale borgerservicecenter, da hun sidenhen valgte at brevstemme.

Alligevel har hun begge steder oplevet at blive råbt an og beskyldt for at snyde. Valgtilforordnede har insisteret på at komme med ind i stemmeboksen, mens ansatte ved borgerservice har smugkigget ind bag stemmeboksens gardin.

Valg i Danmark er hemmelige, og stemmer bliver afgivet anonymt. Det gælder naturligvis også for Marianne – bare med den forskel, at hendes hjælper er med. Som frivillig i kommunens handicapråd vil hun gerne holde sit partitilhørsforhold for sig selv.

Ved næste valg vælger Marianne Rosenvold at brevstemme ved et andet borgerservicecenter i en anden by. Her kender de ansatte reglerne, indgangen er tilgængelig for en kørestol, og der står hæve-sænke-borde der, hvor hun får sine konvolutter, samt inde i selve stemmeboksen. Marianne Rosenvold føler endelig, at hendes stemme er lige så meget værd som alle andres.

7 KONKLUSION OG ANBEFALINGER

Handicapkonventionen indebærer en positiv forpligtelse i forhold til at sikre lige adgang til politisk deltagelse for mennesker med handicap. Den danske stat er altså ikke blot forpligtet til at fjerne barrierer – men også løbende at arbejde for at fremme et miljø, hvor mennesker med handicap fuldt ud kan deltage i politik på lige vilkår med andre og gøre brug af deres ret til at deltage i valg.

En sikring af retten til at stemme for den mindre gruppe af mennesker med handicap, der er underlagt et § 5-værgemål med fuld fratagelse af den retlige handleevne, vil få den danske stat et skridt nærmere en lige adgang til demokratisk deltagelse. Dette vil ikke have større betydning for den ulighed i valgdeltagelse, som eksisterer, men det er et vigtigt signal at sende, som har stor betydning for den enkelte.

Et miljø, hvor så mange som muligt stemmer, kan også styrkes ved at øge tilgængeligheden og tilbyde støttet beslutningstagning. Konventionen forpligter myndigheder, herunder staten, kommuner, uddannelsesinstitutioner, botilbud mv. De politiske partier er ikke direkte forpligtet af handicapkonventionen, men i kraft af deres centrale rolle i valgkampen har de stor betydning.

Det vil kræve langt mere end én nem løsning at øge valgdeltagelsen for personer med handicap. Der eksisterer allerede tiltag, som for eksempel giver mennesker med handicap lov til at brevstemme i hjemmet eller på deres botilbud, ligesom man kan ansøge om at få lov til at stemme på et andet valgsted end ens lokale valgsted. Derudover er der sikret en række faciliteter med henblik på at øge den fysiske tilgængelighed i selve stemmeboksen. Der er imidlertid behov for at tænke tilgængelighed bredere. Det handler om tilgængelighedstiltag for personer med psykiske og kognitive handicap såvel som for personer med sensoriske og mobilitetshandicap.

Langt størstedelen af gruppen af mennesker med psykiske handicap bor i egen bolig og vil ikke nødvendigvis have gavn af de eksisterende støttetilbud, der findes på institutioner. Tiltag må derfor målrettes den situation, det enkelte menneske med handicap befinder sig i – om det er i støttet beskæftigelse, i psykiatrien, på de særligt tilrettelagte ungdomsuddannelser (STU) eller i samværet med de værgere, der er tilknyttet mennesker med handicap.

Med henblik på at fremme tilgængeligheden ved valghandlingen og sikre lige adgang til demokratisk deltagelse for mennesker med handicap anbefaler Institut for Menneskerettigheder, at:

- Indenrigs- og Sundhedsministeriet i dialog med handicaporganisationerne igangsætter tiltag til at øge tilgængeligheden på valgsteder for mennesker med psykiske, kognitive, fysiske og sensoriske handicap, samt at der bliver oplyst om tilgængeligheden ved hvert valgsted forud for valgdagen.
- Justitsministeriet sikrer, at færre personer fratages deres stemmeret til folketingsvalg og folkeafstemninger, ved i højere grad at anvende regler om delvis fratagelse af den retlige handleevne samt at genvurdere de eksisterende § 5-værgemål med fuld fratagelse af den retlige handleevne.

BILAG

BILAG A: SPØRGESKEMA OM VALGDELTAGELSE

De næste spørgsmål handler om din deltagelse i politiske valg i Danmark

1. Har du inden for de seneste 10 år stemt ved et politisk valg i Danmark (kommunalvalg, regionsvalg, folketingsvalg, europaparlamentsvalg)? [du kan kun vælge et svar]

- Ja
- Nej
- Ved ikke/irrelevant

Hvis JA til spørgsmål 1

2. Hvor stemte du sidste gang? [du kan kun vælge et svar]

- Jeg stemte på et valgsted
- Jeg brevstemte fra borgerservice eller bibliotek
- Jeg brevstemte, dér hvor jeg bor (for eksempel på bosted eller plejehjem)
- Jeg stemte et andet sted: _____

Uddyb gerne _____

3. Du skal nu svare på, om en række forhold har været svære eller nemme for dig, da du sidste gang stemte.

Hvor nemt eller svært var det for dig, at ... ?

- Finde vej til afstemningssted
- Komme indenfor på afstemningsstedet (for eksempel på grund af trin, fremmed sted)
- Være i lokalet (for eksempel på grund af mange mennesker, lyde eller nye sociale regler)
- Vente i kø
- Få hjælp af de frivillige på afstemningsstedet
- Læse eller forstå stemmesedlen
- Sætte kryds på stemmesedlen
- Andet: _____

- Meget nemt
- Nemt
- Hverken nemt eller svært
- Svært
- Meget svært
- Ved ikke/irrelevant

Uddyb gerne: _____

Hvis NEJ til spørgsmål 1

4. Hvorfor stemte du ikke? [Du må gerne vælge flere svar]

- Jeg forstår mig ikke på politik
- Jeg havde ikke tid
- Det var for vanskeligt eller krævende for mig
- De fleste, jeg kender, stemmer ikke
- Det nytter ikke noget
- Jeg har ikke stemmeret – da jeg er under værgemål
- Jeg har ikke stemmeret – på grund af alder eller andet
- Jeg var ikke i Danmark dengang
- Andet: _____

Uddyb gerne: _____

Hvis 'Det var for vanskeligt eller krævende for mig' i spørgsmål 4

5. Her må du gerne uddybe, hvad der gjorde, at det for vanskeligt for dig at stemme?

_____

Hvis 'Jeg forstår mig ikke på politik' i spørgsmål 4

6. Her må du gerne uddybe, hvad du synes er svært ved politik?

_____

7. Hvor enig eller uenig er du i følgende udsagn:

- Jeg forstår, hvordan valgsystemet i Danmark fungerer
- Jeg forstår, hvordan jeg stemmer
- Valgstedet er tilgængeligt for personer med fysiske handicap
- Valgstedet er tilgængeligt for personer med psykiske og kognitive handicap

- Helt uenig
- Delvist uenig
- Hverken enig eller uenig
- Delvist enig
- Helt enig
- Ved ikke/ikke relevant

Uddyb gerne: _____

8. Hvor enig eller uenig er du i følgende udsagn:

- Jeg har en god forståelse for politik
- Jeg kan være med i valgkampen og samtaler om politik
- Jeg synes, at politikerne generelt lytter til mine problemer
- Jeg kan stemme på politikere, der kæmper for det, der er vigtigst for mig

- Helt uenig
- Delvist uenig
- Hverken enig eller uenig
- Delvist enig
- Helt enig
- Ved ikke/ikke relevant

Uddyb gerne: _____

9. Har du nogen idéer til, hvad der kunne gøres bedre, så du lettere kunne deltage i valget?

Det kunne både være under valgkampen, på vej til valgstedet, ved valgstedet og i stemmeboksen. _____

Må vi kontakte dig for yderligere spørgsmål? Hvis ja, så angiv her din e-mailadresse _____ eller tlf _____.

Tak for din hjælp.

Baggrundsspørgsmål om handicap

A: Har du selv eller er du pårørende til en person med et handicap eller længerevarende helbredsproblem?

- Jeg har selv (eller har haft) et handicap eller længerevarende helbredsproblem
- Jeg er pårørende
- Jeg har både selv et handicap eller længerevarende helbredsproblem OG er pårørende

B: Hvilken type af handicap eller længerevarende helbredsproblem drejer det sig om?

- Fysisk
- Psykisk
- Kognitivt
- Sensorisk

SLUTNOTER

- 1 Institut for Menneskerettigheder (2021). Mennesker med handicap og valgdeltagelse – gør demokratiet tilgængeligt. Kan tilgås her: <https://menneskeret.dk/udgivelser/mennesker-handicap-valgdeltagelse-goer-demokratiet-tilgaengeligt>
- 2 Institut for Menneskerettigheder (2021). Mennesker med handicap og valgdeltagelse – gør demokratiet tilgængeligt. Kan tilgås her: <https://menneskeret.dk/udgivelser/mennesker-handicap-valgdeltagelse-goer-demokratiet-tilgaengeligt>
- 3 UNDP (2021). Political participation of persons with intellectual or psychosocial disabilities. Kan tilgås her: <https://www.undp.org/publications/political-participation-persons-intellectual-or-psychosocial-disabilities>
- 4 Institut for Menneskerettigheder (2019). Gør demokratiet tilgængeligt. En analyse af tilgængelighed i valgkampen for mennesker med handicap. Kan tilgås her: <https://menneskeret.dk/udgivelser/goer-demokratiet-tilgaengeligt>
- 5 Institut for Menneskerettigheder (2021). Mennesker med handicap og valgdeltagelse – gør demokratiet tilgængeligt. Kan tilgås her: <https://menneskeret.dk/udgivelser/mennesker-handicap-valgdeltagelse-goer-demokratiet-tilgaengeligt>
- 6 Institut for Menneskerettigheder (2021). Mennesker med handicap og valgdeltagelse – gør demokratiet tilgængeligt. Kan tilgås her: <https://menneskeret.dk/udgivelser/mennesker-handicap-valgdeltagelse-goer-demokratiet-tilgaengeligt>
- 7 Tallene er baseret på figur 3 i rapporten "Mennesker med handicap og valgdeltagelse – gør demokratiet tilgængeligt" af Institut for Menneskerettigheder, 2021, som kan tilgås her: <https://menneskeret.dk/udgivelser/mennesker-handicap-valgdeltagelse-goer-demokratiet-tilgaengeligt>. I den oprindelige rapport var tallene baseret på en række udvalgte diagnoser. I denne rapport er 'bevægelseshandicap' omskrevet til 'fysisk handicap', 'psykisk lidelse' til 'psykisk handicap', 'udviklingsforstyrrelser og -hæmning' til 'kognitivt handicap' samt 'en af de listede diagnoser' til 'mennesker med handicap'.
- 8 Danske Handicaporganisationer (2022). Undersøgelse af sundhedsudgifter. Kan tilgås her: <https://handicap.dk/nyheder/ny-rundspoege-oekonomien-saetter-stopper-noedvendig-hjaelp>
- 9 Der findes ikke entydige tal for, hvor mange mennesker i befolkningen der har en bestemt type af handicap. Det skyldes en række forhold:
  - A) Tidligere forskning opgør oftest handicapstatus via enten registerdata om hospitalskontakt og diagnoser eller via surveydata om selv vurderet handicap.
  - B) Desuden anvendes der nogle gange fire hovedkategorier for handicap med forskellige betegnelser: 1) fysisk handicap, mobilitets- eller bevægelseshandicap, 2) sensorisk handicap eller sanse- og kommunikationshandicap, 3) psykisk handicap, - sygdom eller -e lidelser samt 4) kognitivt handicap, intellektuelt handicap eller udviklingsforstyrrelser og udviklingshæmning, mens der andre gange benyttes yderligere to kategorier: 5) sygdom og 6) andet helbredsproblem eller handicap (se blandt andet arbejdskraftundersøgelserne af VIVE).

- C) Derudover sondres der i andre opgørelser blot mellem større og mindre handicap fordelt på psykisk og fysisk handicap (se blandt andet SHILD-surveyene af VIVE).
- D) Endelig er der i opgørelser af handicap i befolkningen forskel på, om blot det væsentligste eller også sekundære handicap medtages.
- 10 Institut for Menneskerettigheder (2021). Mennesker med handicap og valgdeltagelse – gør demokratiet tilgængeligt. Kan tilgås her: <https://menneskeret.dk/udgivelser/mennesker-handicap-valgdeltagelse-goer-demokratiet-tilgaengeligt>
  - 11 Koch, H. (1960). Hvad er demokrati? (2. udgave), Gyldendal; Lykkeberg, R. (2012). Alle har ret – demokrati som princip og problem, Gyldendal.
  - 12 Tænk tanken Perspektiv (2019). Nødvendigt for nogle, godt for alle – En undersøgelse af vilkår for studerende med funktionsnedsættelser på lange og mellemlange videregående uddannelser. Kan tilgås her: <https://vidensbank.sl.dk/artikler/voksne/handicap-uddannelse/noedvendigt-for-nogle-godt-for-alle/>
  - 13 Det Centrale Handicapråd, Tilgængelighed, temaside på rådets hjemmeside. Kan tilgås her: <https://dch.dk/fakta-om-mennesker-med-handicap/tilgaengelighed>
  - 14 God Adgang, temaside om døve og hørehæmmede. Kan tilgås her: <https://godadgang.dk/om-handicap/doeve-og-hoerehaemmede-116>; God Adgang, temaside om blinde og svagsynede. Kan tilgås her: <https://godadgang.dk/om-handicap/blinde-og-svagsynede-115>
  - 15 Tænk tanken Perspektiv (2019). Nødvendigt for nogle, godt for alle – En undersøgelse af vilkår for studerende med funktionsnedsættelser på lange og mellemlange videregående uddannelser. Kan tilgås her: <https://vidensbank.sl.dk/artikler/voksne/handicap-uddannelse/noedvendigt-for-nogle-godt-for-alle/>
  - 16 Det Centrale Handicapråd, Tilgængelighed, temaside på rådets hjemmeside. Kan tilgås her: <https://dch.dk/fakta-om-mennesker-med-handicap/tilgaengelighed>
  - 17 Institut for Menneskerettigheder (2019). Gør demokratiet tilgængeligt. En analyse af tilgængelighed i valgkampen for mennesker med handicap. Kan tilgås her: <https://menneskeret.dk/udgivelser/goer-demokratiet-tilgaengeligt>
  - 18 Institut for Menneskerettigheder (2019). Gør demokratiet tilgængeligt. En analyse af tilgængelighed i valgkampen for mennesker med handicap. Kan tilgås her: <https://menneskeret.dk/udgivelser/goer-demokratiet-tilgaengeligt>
  - 19 Institut for Menneskerettigheder (2019). Gør demokratiet tilgængeligt. En analyse af tilgængelighed i valgkampen for mennesker med handicap. Kan tilgås her: <https://menneskeret.dk/udgivelser/goer-demokratiet-tilgaengeligt>
  - 20 Vejledning om afholdelse af folketingsvalg: <https://www.retsinformation.dk/eli/retsinfo/2022/9292>; Indenrigs- og Sundhedsministeriet, Kan jeg få hjælp til at stemme?, side på ministeriets hjemmeside. Kan tilgås her: <https://valg.im.dk/vaelgere/hvordan-stemmer-jeg/kan-jeg-faa-hjaelp-til-at-stemme>; Indenrigs- og Boligministeriet, Informationsfolder om hjælp til stemmeafgivning og hjælpemidler. Kan tilgås her: <https://valg.im.dk/Media/638010772224512845/Informationsfolder%20om%20hj%C3%A6lp%20til%20stemmeafgivning%20og%20hj%C3%A6lpemidler.docx>
  - 21 Institut for Menneskerettigheder. Forstå handicapkonventionen. Kan tilgås her: <https://menneskeret.dk/emner/handicap/forstaa-konventionen>
  - 22 Institut for Menneskerettigheder (2021). Mennesker med handicap og valgdeltagelse – gør demokratiet tilgængeligt. Kan tilgås her: <https://menneskeret.dk/udgivelser/mennesker-handicap-valgdeltagelse-goer-demokratiet-tilgaengeligt>

- 23 Danske Love. Værgemålsloven § 5. Kan tilgås her: <https://danskelove.dk/v%C3%A6rgem%C3%A5lsloven/5>
- 24 Kristeligt Dagblad (05.09.2019). Stadig flere voksne umyndiggøres.
- 25 Justitsministeriet (2018). Analyse af værgemålsreglerne med henblik på, at flere personer under værgemål kan stemme til folketingsvalg. Kan tilgås her: <https://www.ft.dk/samling/20181/almDEL/SOU/bilag/22/1954131.pdf>
- 26 Altinget (2017). I dag stemmer 1.892 umyndiggjorte danskere for første gang. Kan tilgås her: <https://www.altinget.dk/artikel/i-dag-stemmer-1892-umyndiggjorte-danskere-for-foerste-gang>
- 27 Martin Rosenlind gik bort i foråret 2023 efter vores interview. Martin Rosenlinds pårørende har tilladt, at vi bringer interviewet.
- 28 Lovforslag L 113 Forslag til lov om ændring af værgemålsloven, lov om valg til Folketinget, lov om tinglysning og lov om Det Centrale Personregister. Kan tilgås her: www.ft.dk/samling/20181/lovforslag/l113/index.htm
- 29 Lou Advokater (2019). Nyhed om værgemål og valgret. Kan tilgås her: <https://www.lou.dk/publikationer/nu-bliver-det-muligt-at-vaere-under-vaergemaal-og-samtidig-bevare-valgretten>
- 30 Institut for Menneskerettigheder (2012). Selvbestemmelse og værgemål i Danmark, s. 99. Kan tilgås her: <https://menneskeret.dk/udgivelser/selvbestemmelse-vaergemaal-danmark>
- 31 Informationsindsatsen er nævnt som en planlagt indsats i Handicappolitisk Redegørelse (2021) af Social- og Ældreministeriet, og gennemførelsen er efterfølgende blevet bekræftet af Proces- og Insolvensretskontoret i Justitsministeriet i juni 2023.
- 32 God Adgang blev stiftet den 9. april 2003 af VisitDenmark, HORESTA (hotel-, restaurant- og turisterhvervet) og Danske Handicaporganisationer (DH). Foreningens formål er at drive og udvikle Mærkeordning God Adgang. Se mere på www.godadgang.dk
- 33 VIVE (2021). Mennesker med handicap – Hverdagsliv og levevilkår 2020. Kan tilgås her: <https://www.vive.dk/media/pure/16726/6185728>
- 34 Indenrigs- og Sundhedsministeriet (2022). Vejledning om afholdelse af folketingsvalg, VEJ nr 9292 af 21/03/2022. Kan tilgås her: <https://www.retsinformation.dk/eli/retsinfo/2022/9292>
- 35 Solsikkeprogrammet er en del af Hidden Disabilities Sunflower Scheme Limited i Storbritannien. Programmet går ud på, at personer med usynlige handicap kan synliggøre deres handicap ved at bære en snor om halsen med solsikke på. På den måde kan man nemt vise medarbejderne, at man kan have brug for hjælp, støtte, tålmodighed, udførlige forklaringer eller bare lidt mere tid. Det er siden 2021 blevet anvendt flere steder i Danmark, blandt andet i samtlige lufthavne. Se mere på hjemmesiden: <https://hiddendisabilitiesstore.com/dk>
- 36 Under covid-19-epidemien blev det i en periode normalt at stå i køer på nye måder, eksempelvis med klare rammer for afstand og hensyn. Der kan eventuelt overføres erfaringer fra disse tiltag til, hvordan man kan skabe mere tilgængelige køsituationer i forbindelse med valgproceduren.
- 37 Sammenslutningen af unge med handicap, temaside om tilgængelighed på SUMH's hjemmeside. Kan tilgås her: <https://sumh.dk/vi-goer/tilgaengelighed/matrix>

38 Netop sådan et tiltag blev fremsat som beslutningsforslag i Folketinget i 2010 dog i kombination med en digital afstemningsløsning. Forslaget blev henvist til Kommunaludvalget og siden er der ikke sket yderligere. Læs mere her: Beslutningsforslag B 181 i Folketinget: Forslag til folketingsbeslutning om, at stemmesedler ved valg skal påføres partilogoer og billeder af opstillede kandidater. Fremsat i Folketinget 26. marts 2010. Kan tilgås her: <https://www.ft.dk/samling/20091/beslutningsforslag/B181/index.htm>

